

Mil määral on ajalugu muinasjutt?

Enn Tarvel. Ajalookimbatused. Ilmamaa, Tartu 2013, 543 lk.

Eesti mõtteloo" sarjas avaldatud Enn Tarveli raamat „Ajalookimbatused” on palvinud juba rohkesti tähelepanu, eelkõige ajaloolaste poolt, kellel on Enn Tarveliga olnud isiklikke kokkupuuteid. Neid on mõistagi väga palju, sest Enn Tarveli tegevuse taustal on üles kasvanud juba pea kaks põlvkonda ajaloolasi. Teose olulisust näitab samuti asjaolu, et see oli üks 2013. aasta Eesti kultuurkapitali esseistika-preemia nominente, kus sel aastal domineerisid ajalooa tegelevad raamatud. „Ajalookimbatused” retseptisioonis on eelkõige rõhutatud Tarveli väljapaistva uurijaisiksuse tähtsust Eesti ajalooteadusele ja sealjuures juhitud tähelepanu kahele iseloomulikule aspektile – esiteks on esile toodud tema seisukohti „Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg” teose ilmumise järel tekkinud diskussioonides ja teiseks liigutud sealt edasi küsimuse juurde objektiivse ajaloo kirjutamise võimalikkusest või võimatusest. Niisiis on fookuses olnud Tarveli arusaam ajaloost kui teatavas mõttes ideoloogilisest tegevusest, teisisõnu ajaloolase võimetusest jääda neutraalseks. Tarveli väitel on Eesti kui väikeriigi ajaloolasel isegi kohustus olla rahvuslik (nt. lk. 16). „Igal rahval on õigus enesemääramisele, arengule, rahule ja julgeolekule. Sellest tuleneb muidugi ka iseolemise ehk identiteedi säilitamise õigus.” (lk. 54) Ajalugu on teatavasti üks peamisi identiteedi loomise ja säilitamise vahendeid ning ajaloolane vahendajana täidab siinkohal väga olulist ülesannet – see on mitmes mõttes riigi seisukohalt palju strateegilisem kui hästi toimiv majandus. Tuleb ju „Ajalookimbatused” endast mitmel pool välja, et erinevate aegade ja rahvaste ajalookäsitlused võitlevad omavahel nii faktide kui ka ajaloolaste endi tööepidamiste ja eelistuste tasandil. Vägisi tekib (möönan, et meelevaldne) paralleel ajaloolasest kui sõdurist, kes peab olema lojaalne ja kelle ülesandeks on kaitsta riiki välisvaenlase vastu. Kuidas sellega on ühildatav Enn Tarveli väide (lk. 46), et ajalugu saab ja peab kirjutama objektiivselt?

Siinses retsensioonis tahaksin eelmainitud teemasid mõnevõrra edasi arendada, mitte

keskendudes niivõrd erinevates artiklites toodud väidete sisule kuivõrd just Enn Tarveli kui ajaloo-kirjutaja stiilile ja otsida selle kaudu eeltoodud küsimustele vastust. Raamat annab autori kirjutamisstiilist hea ülevaate, sest kuigi paljud artiklid ilmuvad eesti keeles esimest korda, on tegemist kõigi puhul autori enese tõlgetega. Varaseim artikkel Marten Seppeli koostatud mahukas kogumikus pärineb aastast 1960 ja paar kirjatööd ilmub raamatus esmakordselt. Temaatiliselt on need rohkem kui viiekümne aasta jooksul kirjutatud 45 varieeruva pikkusega ja erinevaks puhuks valminud kirjatükki grupeeritud (grupid kannavad pealkirju: „Mineviku mõtestamise raskused”, „Ajaloookirjutus keskajal”, „Keskaja ühiskond”, „Poola aeg” ja „Kohaajalugu”). Paljude artiklite puhul annab ajastu kontekst selgelt tunda, ilma et peaks artikli esmailumise andmeid vaatamagi. Varasemates artiklites on leida omaaegseid kohustuslikke Nõukogude ajalookirjutuse elemente. Eesti Vabariigi taaskoostamise ajal on artiklite toon kohati märgatavalt muutunud. Juba see kinnitab eeltoodud Tarveli väidet, et uurija ei ole kunagi täiesti objektiivne – püüdes küll sisuliselt võimalikult ausalt ajalugu kirjutada, ei suuda inimene vabaneda enda rahvuslikust ja ajastulisest omapärast, mis vähemal või rohkemal määral alati kaasa mängib. Sarnaselt mängivad rolli muidugi ka uurija isiksuseomadused, sest ajaloolane on ise ajaloo sees ja mitte neutraalselt, vaid tegelikult, nagu sõdur sõjas. Vahest kõige selgemini tuleb see meeleolu välja Tarveli esees „Ajalugu kui kaunis muinasjutt”, kus Tarvel arutleb muu hulgas ka väljendi „Koiter unda!” üle, mis esineb Matthias Johann Eiseni 1899. aastal ilmunud loos. Tarvel kirjutab: „[– – –] Vigalasse Kohtru külla tulid pardiajajad. (Pardiajajad on needsamad, kes koerakoonlased või peninukid.) Külarahvas põgenes metsa. [– – –] Külamehed metsas kogusid julgust ja tungisid öösel pardiajajatele kallale. Vahimehed hoiatasid pardiajajaid, karjades oma keeles: „Koiter unda!” [– – –] Võiks arvata, et vahimeeste hüüe on mõttetud silbid nagu muinasjutudes tihti. Aga ei. Felix Oinas selgitas, et *gaytar undan* tähendab tatari keeles, „lase jalga”. [– – –] Nii et tegemist pole muinasjutuga, väljamõeldisega, vaid see on pildike tõelisest elust, ajalugu. Seda on isegi raske ette kujutada – kakk sada aastat või isegi kolmsada viiskümmend aastat, vähemalt kuus seitse inimpõlve, pidas rahvas meeles neid pardiajaja sõnu. [– – –] Mulle oli see nii põnev, et pea hakkas ringi käima, samuti nagu augustikuu tähistavast vaadates.” (lk. 45)

Lisaks sellele, et siit tuleb välja Tarveli emotsionaalne haaratus oma uurimisobjekti, on siin olemas ka vihje sellele, mis see uurimisobjekt on: see on enamasti talurahvas, nende maad, neid tabanud sõjad ja vallutused. Veelgi enam, selles loos on juttu ka Tarveli ühest peamisest meetodist – see on keeleliste ja terminoloogilistele detailidele tähelepanu pööramine, nende tõlgendamine ja ajastulisse konteksti asetamine. Tarveli uurimistegevus algabki sageli lühikesest märkusest või ühestainsast sõnast, nagu 'jalg', 'draugs', 'mõrtsukad', 'heiten', ning nende ümber kaevates, peaaegu arheoloogiliselt, näitab ta, kuhu see sõna või mõiste loomulikult võis kuuluda.

Kõige tähtsam siinjuures on aga ikkagi isiklik suhe ajalukku. Kuigi Tarvel ise rõhutab siin ja seal, et ajalugu peaks olema võimalikult vähe subjektiivne, ütleb ta kohe sealsamas, et ülesehitav roll on ikkagi jutustusel. Jutustuses aga, peale selle, et seal esitatakse paratamatult ühte või teist fakti, on midagi sellist, mis emotsionaalselt tõmbab lugejat endaga kaasa – jutustus ei ole neutraalne, vaid ta ajab mingit asja. Kui reaalteadustes on vähemalt René Descartes'ist alates saanud keskseks juhtmotteks, et igasugune kujutlusvõime tuleb teaduslikust tegevusest välja rookida, sest kujutlusvõime on see, mis meid kõige sagedamini eksitab, siis igasuguse jutustuse juurde kuulub kujutlemine, kas või vaid selleks, et lugejale toimunud sündmustest pilti maalida, paratamatult. Ajaloost ei saa „lugu” välja võtta ja ajalugu on seega juba loomu poolest kujutatav ehk jutustav teadus. Jutustus seab aga kirjutaja veel ühe probleemi ette – kui teaduskirjanduses on eesmärgiks välja selgitada tõde, siis jutustuses kerkib sageli keskseks hoopis õige ja vale, hea ja halva küsimus. Ilma keske küsimuseta motiivide kohta ei ole võimalik panna sündmuse omavahel kausaalsetesse seostesse ning kui sündmused (mille kandjaks ajaloos on alati inimesed) on juba omavahel seostatud, siis on meil olemas hea ja halva kategooriad. Nagu ei ole võimalik ka muinasjutt ilma selge hea ja halva kategooriata, sest muinasjutt on eelkõige didaktiline abivahend. Nii tuleb „Ajaloookimbatuste” raamatust kohati üsna selgelt välja autori saksa- ja vallutajatevaenulik suhtumine, nt. lk. 188, kus „sakslased olid ettevaatlikud või salakavalad” ja vastukaaluks sellele võitleb liivlaste vanem Ako selle eest, et „ei kaoks liivi keele kõla”. Loomulikult annab Tarvel endale samas väga hästi aru, et sellise fiktsiooniga ei saa eriti kaugele minna, ja toob sealsamas üsna ühemõtteliselt välja, et

rahvad kui meile mõistetavad konstruktsioonid ei olnud veel keskajal kuidagi välja arenenud (viide 56, lk. 176).

Aga ikkagi – kirjutades ajalugu, anname me paratamatult ajaloolistele sündmustele mingisuguse hinnangu. Kui hästi see tekstist välja tuleb, on mitmes mõttes kirjutaja stiili küsimus ja just sel põhjusel koolitatakse tänapäeval üliõpilasi omandama akadeemilist kirjutamisstiili, mis ei oleks silmanähtavalt mingisugust agendat esindav, vaid võimalikult erapooletu. Tarveli kirjutamisstiil kipub vahel sellest printsibiist häälbima, talle meeldib olukorda dramatiseerida, katsudes ajaloolist situatsiooni lugejale lähemale tuua, või siis võtab ta teaduslikult väljakutsuva hoiaku ning püüab meelitada lugejat endaga väitlusse. Sellisest lähenemisest annavad tunnistust ka üsna kategooriliselt kõlavate väljendite, nagu „pole mingit alust” ja „ei saa olla juttugi” kasutamine diskussioonides, kus ta lükkab ümber parajasti käibel olevat seisukohta. Teatavasti liiga palju nõustumist tapab arutelu ning see näib olevat Tarveli juhtmõte kõigi oma artiklite juures – ajalugu ei ole vaid fakte väljaselgitamine (mis on mõistagi väga oluline osa), vaid ka nendega suhestumine. Suhestumine tähendab üldjuhul kas heakskiitmist või laitmist, Tarveli puhul kindlasti aga mitte tolereerimist (lk. 51). Tolereerida saab midagi, mis üldjuhul ei lähe kellelegi sügavamalt korda, tolerantus tähendab teaduslikust sfäärist välja tõrjumist, isiklikuks arvamuseks muutumist. Teaduslik fakt ei ole midagi, mida saaks tolereerida, see on kas õige või vale. Reaalteadused mõistagi ei saa juba loomu poolest olla tolerantseid, sest reaalteaduses on eesmärgiks välja selgitada teaduslik tõde ning ühe- või teistpidised isiklikud arvamused ei muuda seda mingisuguselgi moel. Tõde kindlakstegemiseks on seal olemas hästi jälgitava metodoloogiaga läbi viidavad protseduurid, kus igasuguse inimliku fantaasia osakaalu püütakse viia miinimumini. Humanitaarias ja ajaloo teaduses – kui paratamatult ikka veel kujutlusvõimet sisaldavas valdkonnas – on aga tõde küsimus keerulisem. Samas ei tohi seda mõista niimoodi, et igasugune ajaloo teaduslik seisukoht kujuneb pelgalt isiklikuks arvamuseks, sest sellisel juhul oleks tegemist ebateadusliku lähenemisega. Humanitaarse teadmise teebki seega teaduseks õige ja vale kategooria rakendamine, esiteks faktidele, aga sealjuures kindlasti ka fantaasiale ja retoorikale toetudes nende põhjendamine ja kaitsmine, et kehtestada vaidluses teistega oma

tõde. Sest kui humanitaarsetel väidetest poleks mingisugust tõele pretendeerivat iseloomu, siis jääksid need pelgalt heietusteks ja muutuksid ebateaduseks. Niisiis: tõde on konkreetne nii reaalias kui humanitaarias. Kui nüüd siinjuures küsida, et kuidas on ikkagi ületatav vastuolu, et ühelt poolt mõjutavad uurija isik, tema rahvuslik kuulumine ja ajastu väga olulisel määral teaduslikku teadmist ja teiselt poolt on tõde konkreetne, siis tuleb osutada, et tõde selgub just nimelt vabas teaduslikus arutelus oma ajastu sees ning see peab kehtestama end kõigi võimalustega kui tõene teaduslik teadmine ajaloo kohta. Teaduses on vajalikud vaidlused, et kerkiks esile õige ja vale arusaam ajaloo kohta. Sellisele järeldusele on muidugi jõudnud mitmed teisedki inimtegevust analüüsivad valdkonnad (nt. antropoloogid)¹ ning tõdenud, et olukorras, kus meil ei ole võimalik neutraalseks jääda, ei maksa teeskleva hakata neutraalsust, sest tegemist on vaid maskeeritud hinnanguandmisega ning ausam (aga ausust rõhutab Tarvel mitmel pool) oleks endale selgeks teha ja sõnastada oma positsioon ning seda kaitsta.

Niisiis ei anna Enn Tarveli raamatu lugemine ülevaadet mitte ainult ajaloost ja probleemaaistikast, mida autor otsesõnu käsitleb, vaid näitlikustab artiklite endi kirjutamissituatsiooni kaudu ka viimase viiekümne aasta ajalookirjutust Eestis üldiselt. See, et kirjutaja isik paistab tekstist selgelt välja, on kindlasti lisaväärtus, eriti nendele, kes ei ole Enn Tarveliga isiklikult kokku puutunud.

Meelis Friedenthal



Meelis Fiedenthal

(1973),
Tartu Ülikooli Raamatukogu vanemteadur,
W. Struwe 1, 50091 Tartu
meelis.friedenthal@ut.ee

¹ Vt. nt. T. Gross. Religiooniaantropoloogia. – Keel ja Kirjandus 2008, nr. 8–9, lk. 646.

Kogumik eesti ajaloolase ja publitsisti tekste

Hendrik Sepp. Läänemere ajalootuuled.
Koostaja Simo Runnel. Eesti mõttelugu
111. Ilmamaa, 2013. 496 lk.

Pärnumaalt Pati vallast pärit Hendrik Sepp (1888–1943) oli esimeste eesti professionaalsete ajaloolaste hulgas, kes said oma akadeemilise kõrghariduse Tartu ülikoolis. Pärast Pärnu gümnaasiumi lõpetamist 1908 asus ta õppima Tartu ülikoolis ajalugu. Järgnesid mõned aastad kooliõpetaja ametis Venemaal, kust ta 1909. aastal pöördus tagasi Tartusse. Seal ta sai ülikooli juurde teadusliku stipendiaadi koha Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal. Samast ajast alates jäi Sepp Tartu ülikooli teenistusse õppejõuna, kus ta aste-astmelt edenes kuni Eesti ja naabermaade ajaloo erakorralise professori kohani. 1931. aastal kaitses Sepp doktoriväitekirja ajaloo alal ja 1938. aastal nimetati ta Eesti Teaduste Akadeemia liikmeks.

Sepa õppetöö raskuspunktiks Tartu ülikoolis olid pikad loengusarjad Eesti ja Põhjamaade ajaloost; peale selle luges ta veel majandusteaduskonna üliõpilastele. Tema enda uurimissuunad keskendusid Eesti sõja- ja majandusajaloo küsimustele, mille kohta ta on avaldanud ligemale 300 kirjutist. Otsese õppe- ja teadustöö kõrval oli Sepp tegev mitme põhjapaneva koguteose ja teatmeteose koostamisel, kirjutamisel ja toimetamisel, näiteks „Eesti rahva ajalugu” (1933–1940), maakondi kirjeldav koguteos „Eesti” (1925–), „Eesti majandusajalugu” (1937) ja „Eesti biograafiline leksikon” (1926–). Samuti osales Sepp aktiivselt mitmes teadusasutuses ja -seltsis.

Hendrik Sepa avaliku elu tegevus ei piirdunud mitte ainult ülikooli õppejõu ja teadlase ülesannetega. Suure osa oma energiast pühendas ta ajakirjandusele. Juba üliõpilaspõlves hakkas ta tegema kaastööd erinevatele lehtedele ja ajakirjadele – tegevus, mida ta jätkas elu lõpuni. Tema žurnalistika hõlmas mitmeid elusektoreid, kusjuures ta ei propageerinud poliitiliselt erakondlikke seisukohti. Niipalju Hendrik Sepa kutsetööst. Nüüd raamatust.